

2

Uluslararası *Mevlânâ* Sempozyumu Bildiriler

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	128228
Tas. No:	297.7 ULU-M

Birleşmiş Milletler
Eğitim, Bilim ve Kültür
Kurumu

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

2007
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî
800. Doğum Yılı Dönümü

800th Anniversary of
the Birth of Rumi

Sempozyum tertip heyeti
Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç (Bşk.)
Celil Güngör
Ekrem Işın
Nuri Şimşekler
Tuğrul İnançer

Uluslararası *Mevlânâ* Sempozyumu Bildirileri

Cilt: 2

Motto Project yayını

İstanbul, Haziran 2010

ISBN 978-605-61104-0-5

Editörler

Mahmut Erol Kılıç

Celil Güngör

Mustafa Çiçekler

Katkıda bulunanlar

Bülent Katkak

Muttalip Görgülü

Berrin Öztürk

Nazan Özer

Ayla İlker

Mustafa İsmet Saraç

Asude Alkaylı Turgut

Nadir Aksu

Gülay Öztürk Kipmen

Yusuf Kot

Furkan Katkak

Berat Yıldız

Yücel Dağlı

Kitap tasarımı

Ersu Pekin

Baskıya hazırlayan

Kemal Kara

Yayımlayan

Motto Project, 2007

Mit İletişim ve Reklam Hizmetleri

Şehit Muhtar Cad. Tan Apt. No: 13 / 13

Taksim / İstanbul

Tel: (212) 250 12 02

Fax: (212) 250 12 64

www.mottoproject.com

yayinlar@mottoproject.com

Baskı

Mas Matbaacılık A.Ş.

Hamidiye Mahallesi,

Soğuksu Caddesi, No. 3

Kağıthane - İstanbul

Tel. 0212 294 10 00

Bu kitap, 8-12 Mayıs 2007 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı himayesinde ve Başbakanlık Tanıtma Fonu'nun katkılarıyla İstanbul ve Konya'da düzenlenen Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu bildirilerini içermektedir.

Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

Ahmet Talât Onay'ın Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı isimli ansiklopedik eserinde Mevlevîler ve Mevlevîlik kültürü

Cemal Kumaz | Türkiye

1. Ahmet Talât Onay

AHMET Talât Onay (1885-1956), şair, yazar, gazeteci, edebiyat araştırmacısı, eğitimci, idareci ve politikacı olarak hizmet ve faaliyetlerde bulunmuş çok yönlü bir şahsiyettir. Özellikle, örneklerden yola çıkarak halk edebiyatının kurallarını sistemleştirmeyi deneyen ilk araştırmacı olarak önem taşımaktadır. Dârülfünûn'daki hocaları Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Velet Çelebi İzbudak, Necip Âsım ve Hamdullah Subhi Tanrıöver gibi tanınmış simaların etkisiyle o yıllarda revaçta olan Türkçülük fikrini benimsemiş, Millî Mücadele'den başlayarak hayatının sonuna kadar bu düşünceyle milletinin hizmetinde bulunmuştur. Onun eserleri arasında yer alan *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, *Türk Şiirlerinin Vezni* önemli çalışmalardır (Kurnaz 1999).

2. Eserin hazırlanmasında katkısı olan melevîler

2.1. Veled Çelebi İzbudak

Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* isimli ansiklopedik divan şiiri sözlüğünü hazırlarken, çağdaşı bazı Mevlevî büyüklerinin görüşlerinden de yararlanmıştı (Onay 2000). Bunların en başında, Dârülfünûn'da Fars Edebiyatı hocası olan Veled Çelebi İzbudak¹ (1867-1953) gelir. Derslerinde

¹ Veled Çelebi (1867-1953), anne ve baba tarafından Mevlâna ocağına bağlıdır. Medrese öğrenimi yanında Mevlâna dergâhında öğrendikleriyle de kendini yetiştirir.

664 her fırsatta Türkçe'nin Farsça'dan üstün olduğunu söyleyen hocasının etkisinde kalan Ahmet Talât, hayatı boyunca yazdığı eserlerinde sürekli onun görüşlerine başvurmuştur (Kurnaz 1999: 8-9). Veled Çelebi de, onun eser yazmaya teşvik etmiş, *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i ile Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*'na takriz yazmış, birçok eserine açıklamalarıyla katkıda bulunmuş, eserleri hakkında takdir edici yazılar da kaleme almıştır (İzbudak 1934: 2-3).

Ahmet Talât'a, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*'nı hazırlanmasını öneren de Veled Çelebi'dir. Yazar, önsözün hemen başında bunu belirtir.² Veled Çelebi de esere yazdığı takrizde bunu ifade eder.³ Veled Çelebi, beyitlerde geçen çeşitli konulara ait görüşlerini Ahmet Talât'a yazdığı mektuplarla ilettiği gibi, elyazması halinde bulunan *Âyîn-i Cem*, *Cep Defteri*, *Tuhfetü'l-Erbaîn*, *Dahme-i İrfân* ve *Sımât-ı Âşıkân* gibi eserlerini de yazarın istifadesine sunmuştur (Onay 2000: 55, 56, 59, 67, 70, 97, 103, 113, 151, 152, 158, 162, 166, 167, 180, 186, 193, 198, 203, 204, 218, 221, 226, 227, 235, 244, 257, 265, 282, 285, 294, 300, 301, 327, 336, 351, 357, 358, 362, 364, 395, 396, 397, 398, 404, 450, 471).

2.2. Tahir Olgun

Ahmet Talât'ın, mazmunlar'la ilgili olarak bilgisine başvurduğu bir diğer Mevlevî dedesi Tâhirü'l-Mevlevî diye meşhur olan Tahir Olgun⁴ (1877-1951)'dur.

Konya'da kâtiplikle başladığı memuriyet hayatını öğretmenlik ve gazete yazarlığı ile sürdürür. İstanbul'a gider. Şeyh Elif Efendi'ye bağlanır ve ondan icazet alır. Bahariye Mevlevîhanesi, onun her yönden kendini geliştirdiği bir yer olur. 1909'da Çelebîlik makamına tayin edilen Veled Çelebi dokuz yıl bu görevde kalır. Azlinden sonra İstanbul'a döner, Şûra-yı Devlet üyeliğine getirilir. Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya gider (1921). Atatürk'ün yakın dostluğunu kazanır. On altı yıl milletvekilliği yapar. Türk Dil Kurumu'ndaki dil çalışmalarına katılır. Başta Mevlevîlik olmak üzere Türk dili ve edebiyatı ile ilgili otuz beş kitap ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Kitapları arasında *Mesnevi Tercümesi*, *Türk Dili Lügati*, *Türk Diline Medhal*, *Divan-ı Türkî-i Sultan Veled*, *Atalar Sözü*, *El-idrak Hâşiyesi* (Akar 1999).

² "Birkaç yıl önce benim divan ve mecmualar karıştırdığımı gören ve mecmualarından istifademe müsaade eden muhterem fâzıl Veled Çelebi İzbudak, divanlarda tesadüf ettiğim izaha muhtaç mazmunları havî parçaları toplamaklığımı, bunları izah ederek eski edebiyatımızı gençlere tanıtmaklığımı tavsiye buyurmuşlardı. Aziz üstadımızın her tavsiyesi hayra mâtuf ve münhasır olduğu için bu irşatlarını da şevkle karşılayarak çalışmaya başlamıştım. Bu tavsiye, 'anlayarak oku, anladığımı da izah ederek herkese de okut' demektir. " (Onay 2000: 45, 48).

³ "Bu emsalsiz eserin te'lifini zât-ı üstadânelerinden fakîr niyaz etmişim, gibi ak-lıma geliyor. Her ne olsa, bu işin ehli siz idiniz ve siz hakkıyla muvaffak oldunuz; arz-ı tebrikât ederim. " (Onay 2000: 49).

⁴ Tahir Olgun (1877-1951), İstanbul'da doğdu. Gülhane Askeri Rüşdiyesi'ni

Yazar, bu hususu şöyle dile getirir: “*Şark edebiyatına vukûfu ile tanınmış olan üstâd ve fâzıl Tâhir Olgun ile teessüs eden münasebetimiz üstâdlık-tilmizlik derecesini bulmuş, suallerime verdiği cevaplar büyük bir eser olacak kadar mühim bir yekûna varmıştır.*” (Onay 2000: 48). Eserde, Tahir Olgun’un sonradan kitaplaştırdığı⁵ bu mektuplardan yer yer alıntılar yapılmıştır (Onay 2000: 64, 66, 68, 70, 71, 72, 78, 80, 83, 84, 93, 94, 97, 98, 101, 102, 107, 109, 112, 119, 127, 137, 141, 153, 161, 164, 166, 167, 174, 181, 182, 183, 205, 224, 228, 229, 230, 234, 241, 245, 246, 279, 323, 345, 346, 349, 362, 363, 364, 368, 372, 381, 389, 390, 392, 394, 395, 410, 415, 420, 430, 444, 452, 453, 456). Tahir Olgun, esere bir de manzum takriz yazmıştır.⁶

bitirdikten sonra Bâb-ı Seraskeri’de memuriyete başladı. Mehmed Es’ad Dede’den *Mesnevî* okudu ve icazet aldı. Es’ad Dede’nin delaletiyle Mehmed Celâleddin Dede’ye bağlandı. Memuriyetten istifa ederek Yenikapı Mevlevihanesi’nde çile çıkararak dede ünvanını aldı. Çeşitli memuriyet ve öğretmenlik görevlerinde bulundu. Şapka inkılâbına muhalefetten yargılandı, berat etti. Gazete ve kitap yayıncılığı teşebbüsünde bulundu. Bir yandan da Mesnevihânlık geleneğini sürdürdü. Lügat Encümeni, Yazma Eserleri Tasnif Komisyonu’nda çalıştı. Çeşitli kitaplar ve makaleler yayınladı. *Mesnevi Şerhi, Edebiyat Lügati, Matbuat Âlemindeki Hayatım* tanınmış eserlerinden bazılarıdır (Şentürk 19919).

⁵ Tahir Olgun, bu hususu eserin önsözünde şöyle belirtir: “Çankırı milletvekili muhterem Bay Talât Onay, -ki edebiyatımıza ve tarihine olan vukûfunu kıymetli ve ehemmiyetli eserleriyle isbat etmiş bir üstattır- âcize karşı hüsn-i zanda bulunarak bazı beyitlerin istizâhına dair mektuplar yazmış, tarafımızdan da cevaplar verilmesi üzerine aramızda bir mükâtebe vukû bulmuştu. Bir sene kadar süren bu mükâtebede kendi yazdıklarımı bir araya getirmek ve teşekkül edecek risâleye Edebî Mektuplar adını vermek hatırıma geldi. ” (Olgun 1995: 3).

⁶ Tebrîk ve teşekkür

*Bay Talât Onay’a etmekteyim ben
Göstermiş hakikat yüksek bir himmet
Divanlarda duran kapalı sözler
Bu parlak hizmeti yüzünden onun
Sarmıştı acâyip bir hâl ki yurdu
Çünkü anlatacak yoktu vâsıta
Torunu yabancı büyükbabaya
Eskiden yeniye bir söz gelince
Muhterem üstâda Hak ecrin vere
Yalnız onlar değil, bizim nesil de
Gayretli kalemi bir çiğir açtı
O yolda atınca bir iki adım
Samimi itiraf ederim kendim
Bilgili edîbim, hep eski yeni
Fakat gönül diyor: Bu kadarlık az*

*Binlerce teşekkür candan, yürekten
Şairlere etmiş büyük bir hizmet
Bilgin kalemiyle olmuş müfesser
Artık anlayacak dedeyle torun
Yeniler eskiyi anlamıyordu
Mâziden kopmuştu sanıki râbıta
Konuşmak kalmıştı pandomimaya
Sanıyordu onu başka bir dilce
Geçmiş tanıttı şimdikilere
Gâfil kalmayacak türlü müşkilde
Edeb âlemine inciler saçtı
Ne kadar kıymetli cevher topladım
Okudum, ben ondan çok şey öğrendim
Benim gibi tebrîk etmeli seni
Bize böyle birçok eser daha yaz*

Tahir Olgun, 1 Ağustos 1943 (Onay 2000: 49-50)

Ahmet Talât'ın bilgisine başvurduğu bir diğer Mevlevî ise Suudü'l-Mevlevî olarak da anılan Suud Yavısı (1882-1948)'dir.⁷ Yazar onun katkısını şöyle dile getirir: "*Ebussuud-zâdelerden ahlâkı fazileti ile mümtâz ediplerimizden Suut Yavısı bir çok suallerimi vâkıfâne cevaplarıyla karşılamak lütfunda bulunmuşlardır.*" (Onay 2000: 48). Eserde onun mektuplarındaki açıklamalardan da uzun alıntılara yer verilmiştir (Onay 2000: 98, 109, 112, 268, 324, 380, 437).

Ahmet Talât'ın Mazmunlar'ında yer alan Mevlevîlik'le ilgili bilgilerin, daha çok bu üç Mevlevî büyüğü kanalıyla geldiğini söyleyebiliriz. Bu kişilerin açıklamaları genelde eski kültürümüzle ilgili olmakla birlikte, bunlar arasında Mevlevîlikle ilgili olanlar da ağırlıklı olarak yer alır.

⁷ Suud Yavısı (Suudü'l-Mevlevî), Şeyhülislam Ebussuûd Efendi soyundan Divan-ı Hümayun Kuyud Odası mümeyyizi Rıza Saffet Bey (1857-1911)'in oğludur. 1882'de İstanbul Kuruçeşme'de doğdu. Beşiktaş'taki Hamidiye mektebinde okudu. Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî'ne girdi (1899). Sülüs ve nesihi babasından ve Beşiktaşlı Nuri Efendi ve daha sonra reisülhattatın Muhsinzâde Abdullah Bey'den, divanıyi Hacı Kâmil Efendi'den, celi divanıyi Sami Efendi'den, tuğrayı İsmail Hakkı Bey'den meşk etti, hattatlık icâzetnâmesi aldı, sâlise rütbesi verildi. Divan'daki on sekiz yıllık görevinden sonra Âyan Meclisi kâtipliğine geçti (1918). Bazı mektep ve medreselerde yazı hocalığı yaptı. Âyan Meclisi'nin kaldırılması üzerine açığa kaldı. Bâbiâli Caddesi'nde bir dükkânda hattatlık yaparak geçinmeye çalıştı. Hatta bir ara, Tahirü'l-Mevlevî'nin *Mahfîfi* çıkardığı sıralarda idarehane olarak tuttıkları bir dükkânı birlikte paylaştılar. Suud Yavısı, şapka inkılâbı sırasında bir itham sonucu on yıl hapse mahkûm oldu. Çıkan Yeni Ceza Kanunu'na göre cezası iki yıla indirildi. Cezasını tamamlayıp çıktı. TBMM, Gümüşhane milletvekili Halil Nihat Boztepe'nin teklifi ile bir kanun çıkararak Suudü'l-Mevlevî'nin işlemediği bir suçtan çektiği cezayı affetti. 1930'da Millet Kütüphanesi memurluğuna tayin edildi. 1947'de sol yanına felç geldi. 28 Ağustos 1948 (23 Şevval 1367)'de vefat etti. İmamı bulunduğu Merkez Efendi Camii'nin haziresine gömüldü. Suud Yavısı'nın mürettep Divan'ı ve çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış şiir ve yazıları vardır. Sülüs, celi ve divanı yazılarda mâhir olup, birçok levha da yazmıştır. Tâhir Olgun'un onun vefatı hakkında bir tarih manzumesi vardır:

Acı bir kayıp

Âh kim mîr-i Suudü'l-Mevlevî

Müctemî'di onda lütf-ı Hak ile

Eyledi terk-i cihân-ı bî-sebât

Kabrini kılsın münevver haşre dek

Rûh-ı pâki âlem-i ervâhta

Mâtemiyle yandı ey Tâhir dilim

irtihâli sâlini kayd etmeğe

(inal 1970: 1483-1485; inal 1955: 374-376; Olgun 1948: 3-4; Olgun 1991:

191-193, 351-352 vd.)

Eyledi ukbâsına tevcih-i rû

Şî'r ü hüsn-i hat ile hulk-ı nikû

Kaldı cây-ı ekmelinde bir hulû

Lem'a-i ism-i Celâl, envâr-ı Hû

Pîr-i kudsîsiyle olsun rû-be-rû

Kalmadı bende mecâl-i güft ü gû

Dâl geldi: Yâ ilâh iğfir lehü

3. Eserde adı geçen mevlevîler

3.1. Hz. Mevlânâ

Mevlevîlik kültürünün temelinde tarikatın piri Hz. Mevlânâ ve onun eserleri vardır. Yazar, çeşitli kavramların açıklamalarını yaparken Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden örnekler verir, onunla ilgili bilgiler aktarır (Onay 2000: 55, 102, 159, 227, 360). Sarı Abdullah'ın *Mesnevî Şerhi* de en çok yararlandığı kaynaklar arasındadır (Onay 2000: 56, 78, 111, 127, 218, 236, 342, 360, 379, 390)

Nefî, Hazret-i Mevlânâ'yı vahdet ilminde ders arkadaşının Hz. Ali olduğunu söyleyerek över:

İlm-i vahdette sebakdaşı imâm-ı evliyâ
Hikmet-i ma'nîde şâkirdi Hakîm-i Gaznevî
(Onay 2000: 87)

Fal geleneğinde, başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere Hâfız *Dîvânı* ve *Mesnevî-i Şerîf*ten yapılan fallara dair hikâyeler ve risâlelerin bulunduğu bilinmektedir (Onay 2000: 207).

Edebiyatımızda Hazret-i Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine cevâb yani nazîre olarak yazılmış eserler vardır. Bunlardan birisi de İbrahim Gülşenî'nin *Ma'nevî*'sidir. Hazret-i Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf*te bu zâta ve eserine üç yüz sene evvel işaret buyurmuşlardır. Nefî, Mevlânâ hakkındaki kasîdesinde şöyle işaret etmiştir:

Bir gülistân-ı müferrihtir dil-i pür-feyzi kim
Ana rûh-ı Gülşenî'dir bâğbân-ı Ma'nevî
(Onay 2000: 223).

Kemâl Üçok, şu beytine dayanarak Hazret-i Mevlânâ'nın dünyanın yuvarlaklığını Avrupalılardan evvel anladığını söyler:

Âfitâbâ terk-i in-gülşen konî
Tâ ki tahtü'l-arz-râ rûşen konî

Yani: Ey güneş! Bu gülşeni terk ediyorsun, yani bu iklimde gurûp ediyorsun ki, bizim iklimimizin altındaki yurtları aydınlatasın." (Onay 2000: 215)

Hz. Mevlânâ'nın şu beytinde söz konusu edilen ise güneş değil, Şems-i Tebrîzî'dir:

Pîş-i o her seherî zerre-sıfat raks konem

În çenîn âdet-i horşîd-perestân bâşed

“Yani: Her seher vakti onun güneş gibi olan Tebrizli Şems'in huzurunda raks (semâ) ediyorum. Çünkü, böyle bir hareket güneş karşısında raks, güneşe tapanların âdetidir; işidir.” (Onay 2000: 226).

Şiirlere yansıyan bazı toplumsal âdet, inanış ve uygulamaları açıklamak için de Mevlânâ'nın eserlerinden örnekler verilir. Yangını söndürmek için ateş sirke dökülmesi âdetinde olduğu gibi:

“Hazret-i Mevlânâ da şunları buyurmuştur: Hazret-i Ömer zamanında Medine'de yangın oldu. Ateş taşları çalı çırpı gibi şeyleri yuttu, akıllı adamlar ateş üzerine tulumlarla su ve sirke döktüler.” (Onay 2000: 95).

Göz seyrimesi ilgili inanış halk arasında eskiden beri yaygındır. Yazar, bunun eskiliğini kanıtlamak üzere Hazret-i Mevlânâ'nın şu beytini delil gösterir:

Çeşmem hemî pered meger an yâr mî-resed

Dil hem cihed nişâne ki dildâr mî-resed

Mânâ: Gözüm seyriyor, herhalde sevgili geliyor. Yüreğim çarpıyor ki dildârının geleceğine işarettir (Onay 2000: 220).

Mevlânâ'nın *Meşnevî*'deki bir hikâyesinden, benlerin, yaldızlı tellerle varaklanması, yüz üzerine yaldızlı kâğıt yapıştırılması veya asılmasının çok eski bir âdet olduğu anlaşılmaktadır⁸ (Onay 2000: 226, 378-379).

Hazret-i Mevlânâ; bir beytinde, Feridüddin-i Attâr ve Hakîm Senâî'den, “Attâr ruh idi, Senâî onun iki gözü. Biz ise, Attâr ve Senâî'nin izinden geldik” şeklinde övgüyle söz etmiştir:

Attâr rûh bûd u Senâî dü-çeşm-i o

Mâ ez pey-i Senâî vü Attâr âmedîm

(Onay 2000: 308).

⁸ “Bu hikâye Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i adlı eserimde muhterem Veled Çelebi izbudak'ın notları arasındadır.” (Onay 1996/1:51).

Tâhir Olgun'a göre, Hazret-i Mevlânâ her asırda halkın hidâyetine sebep olan zatın Mehdî olduğunu söylemektedir:

*Pes imâm-ı hayy-ı kâyim ân velîst
Hâh ez-nesl-i Ömer hâh ez-Alîst*

diyerek, ister Ömer'in, ister Ali'nin neslinden olsun 'imâm-ı hayy da, imâm-ı kâim de o büyük zâttır' der (Onay 2000: 323).

Hz. Musa hakkında bilgi veren Velet Çelebi, onun tasavvufî mânâsını Hz. Mevlânâ'dan aktardığı iki beyitle örnekler:

"Mûsâ'nın asâ hikayesini nakleden mukaddes kitaplardan naklen Kur'ân da asâyı bir ejder-i su'bân olarak beyan eder. Kur'ân, mukaddes kitapların rivâyetlerini aynen nakletmese Yahudîler kabul etmezlerdi. Bunların zu'munca tahrif olurdu. Firavun gibi bir cebbâra saldıran asâ şüphesizdir ki, yedi başlı ejderden daha az kuvvetli değildir. Mevlânâ söyler:

*Dest-i Mûsâ-râ dehem yek nûr u tâb
K'ân tapânca mî-zened ber-âfitâb*

*Çûb râ mârî konem men heft-ser
Ki ne-zâyed mâde mâr o-râ zi-ner
[Veled Çelebi, Âyîn-i Cem]*

Mânâ: Mûsâ eline öyle bir nûr, öyle bir kuvvet veririm ki, o el güneşi tokatlar. Bir değneği yedi başlı yılan yaparım ki, dişi yılan erkeğinden böylesini doğurmamıştır (Onay 2000: 336).

Hz. Mevlânâ'ya ait olmadığı artık bilinen şu rûbai, mânâsı bakımından onun görüşlerine aykırı değildir. Ahmet Talât da, "tevbe-i nasûh"tan söz ederken onu zikreder:

*Bâz â bâz a her ânçe hestî bâz â
Ger kâfir o gebr o büt-perestî bâz â*

*În dergeh-i mâ, dergeh-i novmîdî nîst
Sad bâr eger tovbe şikestî bâz â*

Mânâ: Gel gel! Her ne halde isen gel! Eğer kâfir, ateş-perest ve puta tapan

olsan bile gel! Bizim bu dergâhımız, nevmîdlik (ümitsizlik, me'yûsiyet) dergâhı değildir. Yüz defa tevbe bozsan da yine gel! (Onay 2000: 441).

Zümrüte bakan yılanın gözünün kör olacağına dair bir inanış vardır. İran'dan geçtiği sanılan bu inanışa divan şiiri örneklerinde de rastlanmaktadır. Yazar, konuyla ilgili Hz. Mevlânâ'nın bir beytini örnek verir:

Mâl mâr üftâd u şöhret ejdehâ

Sâye-i merdân zümürrüd in du-râ

Mânâ: Mal yılandır; şöhret de ejderhadır. Evliyânın himmeti bu ikisinin zümrüdüdür (Onay 2000: 472).

Kâbe, Hz. İbrahim'in yaptığı bir binadır. Gönül ise Allah'ın nazargâhıdır:

Ka'be bünyâd-ı Halîl-i Âzer-est

Dil nazargâh-ı Celîl-i Ekber-est

Hz. Mevlânâ (Onay 2000: 255).

Ahmet Talât, âb-ı hayâtın tasavvufi yorumu hakkında Veled Çelebi'nin Âyîn-i Cem adlı hususî mecmûasındaki şu görüşleri aktarır: "Dirilik suyu dedikleri ne imiş, nerede imiş? Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf*'in ikinci cildi evâhirinde şöyle buyuruyor:

Ger ne-bînî refte-i âb-ı hayât

Be'nger ender cûy u in seyr-i nebât

Mevlânâ

Mânâ: Âb-ı hayâtın dünyada cereyanını görmüyorsan, meselâ dere gibi akan suya ve nebâtâtın hayât âleminde seyr ve nemâsına ve türlü şekillere girip gûnâgûn nebât vesâir fevâid vermelerine bak!

Toprağa düşen âdi tohuma bu tuğyân-ı hayâtı ve bu gûnâgûn hâsilâtı bahşeyeyene âb-ı hayât denmez de ne denir? Fakat mahlûkâtın âb-ı hayâtı kendilerine göre olur. Meselâ: İnsanlara ait âb-ı hayâtı hükemâ içinde yetişen İskender Zülümât'ta aradı; fakat bulamadı. Niçin? Çünkü dünya ve cihân-ı mânevî saltanatını birleştirmek isteyenlere bu müyesser olamaz. Onun için âb-ı hayâtı maiyetindeki hakîm, yani Hızır buldu. Ve ondan sonra hayâtı değişmedi." (Onay 2000: 55).

Eski çağlarda, bazı bayraklarda arslan resmi bulunduğunu belgelemek üzere Hz. Mevlânâ'nın bir beyti zikredilmiştir. Bu bilgiyi veren Tâhir Olgun'dur:

“Hatırimda kaldığına göre âhû-yı felek beyti, Bursalı Niyâzî'nin olacaktır. Ser-i şîr-i livânı nüshası doğru olmasa gerek. Çünkü bayraklarda arslan başı değil, tam arslan resmi vardı. Nitekim Mevlânâ'nın:

Mâ heme şîrân velî şîr-i alem

Hamle-şân ez bâd bâşed dem-be-dem

Yani: Hepimiz arslanız ammâ saldırırları rûzgâr tesiriyle olan bayrak arslanlarız, beyti bunu gösteriyor.” (Onay 2000: 80).

Mesnevî-i Şerîfin:

Cavlakî-i ser-bürehne mî-guzeşt

Bâ-ser-i bî-mû çü puşt-ı tâs u taşt

Yani, “Tas ve leğen arkası gibi kılız baş ile baş açık, cavlaklar tâifesinden biri geçti” demek olan beytini şerh ederken şârih Sarı Abdullah Efendi diyor ki: “Yani Işıklar tarîkası üzere başına dâğ-ı firâvân yakıp, ser-i mû görünür yerini komayıp, filhakika tas ve leğen dibi gibi ve âyîne-veş görünür. Onların dahi kârlarında bir remz ü işâret vardı.” (Onay 2000: 159)

Mesnevî şârihi Sarı Abdullah Efendi:

O vezîrî dâşt rehzen işve-dih

Kû ber-âb ez-mekr ber-bestî girih

beytinin şerhinde diyor ki: “O pâdişâh yol vurucu, işve verici, mekr ve hile yollarını bilici bir vezîr tutardı; ki o vezîr mekr ve hileden su üzerine düğüm bağlardı. Yani bir mekkâr ve hud'akâr idi ki âb-ı revânı cereyan etmekten alıkor idi. Bir gölge harâmîsi ve ehl-i Hakk'ın yolunu vurucu, tezvîrinde muvaffak bir mü-nâfık idi.” [I, 307] (Onay 2000: 218).

Mesnevî'nin:

Şîr-i peşmîn ez-gedây-ı ked konend

Bû Museylem-râ lâkab Ahmed konend

672 beytini Sarı Abdullah Efendi şu sûretde mânâlandırıyor: “Ana benzer ki süvvâlden ve deryûzeden ötürü yünden ve penbenden arslan ederler. Bî-idrâkler ve bî-temyîzler Bû Müseylem’e Ahmet deyü lakâb ederler [Mesnevî Şerhi, I, 300] (Onay 2000: 360).

3.2. Bazı mevlevî dedeleri hakkında

Eserdeki çeşitli maddeler örneklerle açıklanırken, yer yer bazı Mevlevî dedeleri hakkında anekdotlara da yer verilmiştir. Mevlevî dervişlerinden Hâfız Dede, ay-yâşlardanmış. Vefâtından altı gün evvel “Şaklâbânî gitdi dergehden” tarihini söylemiştir. Hakkında Esrâr Dede’nin mersiye tarzında tarihi vardır (Onay 2000: 287).

Üstâd Tâhir Olgun bu münasebetle şu fikra ve kıt’aları lutfetmişlerdir:

Manisa Mevlevîhânesi şeyhlerinden Lütî Çelebi, oğluna sûf bir cübbe almak için söz vermiş. Fakat vaad bir türlü incâz edilmediği için mahdûm Çelebi:

*Peder-i müşfik-i sâfi-dilimiz ey sûfi
Va’d kılmış idi bir sûf-ı safâ-avsâfi
Lîk olmamak ile va’de vefâ döndü gönül
Kışt-i kemmûna ki ana kuru va’de kâfi*

nazmını yazıp babasına vermiş; Lütî Çelebi de şu kıt’a ile mukabelede bulunmuş:

*Mîve-i bâğ-ı fuâd oğlumuz ey sûfi
Va’d-i sûf eylediğim kavlimi olmam nâfi
Azm ü maksadım benim ol va’de vefâ idi velî
Sîm ü zer kîsede olmuştu Arapça: Mâfi!
(Onay 2000: 453)*

3.3. Bazı mevlevî şairleri

Eserde, Mevlevîlikle doğrudan ilgili olsun veya ilgili olmasın, ele alınan konuları örnekleme üzere bazı Mevlevî şairlerin beyitlerine yer verilmiştir. Nahîfî, Senîh, Derviş Bülendî, Dâniş, Sabuhi Dede, Esrar Dede, Enis Dede, Şeyh Nazîf, Hayri, Sâkıb, Hulûsî Dede, Tâhirü’l-Mevlevî, Ahmet Remzî bu şairler arasındadır.

*Pençe-i âl-i abâ hakkıçün ey şîr-i Hudâ
Kıl nevâziş dest-i eltâfin ile bu çâkeri
Tâhirü'l-Mevlevî (Onay 2000: 86)*

*Cennet-i rûyunda oldum hâlinin üftâdesi
Dâneye meyl etmemek kâbil mi âdemzâdeyim
Tâhirü'l-Mevlevî*

Kayserili rahmetli Ahmet Remzî de dâneye benzeyen bene el uzatarak âdemce bir günâh işlemek istiyor:

*Hâline el sunahım cennet-i ruhsârında
Bir günâh işleyelim biz dahi âdemcesine
Ahmet Remzî*

Mânâ: O güzelin cennete benzeyen yanağındaki bene el atarak Âdem ata-
mız gibi veyahut insanca, insana yakışır sûrette bir günâh işleyelim.

Üstad Tâhir Olgun'un şu kıtası bu münasebetle hatırlanabilir:

*Sanmayın mâhiyyedir kim mâha pertev-bahş olup
Şu'lesiyle kubbe-i gerdûnu tenvîr eylemiş
Atlas-ı çarh yerine hâme-i zerrîn ile
Dest-i kudret nâm-ı Mevlânâ'yı tahrîr eylemiş
(Onay 2000: 71)*

Mevlevî Senîh'in şu beyti bu münasebetle hatırlanabilir:

*Bir gün cezâsını göreceksin cefâların
Kalmaz esersiz âh edip Allah çektiğim
(Onay 2000: 76)*

Nahîfî'nin:

Hû deyip şevk ile ol âfet-i devrân dönsün

674 mısraında devrân sözü zaman mânâsına ise de dönmesi istenen Mevlevî dervişi olduğu için devrân dönücü mânâsına gelir. Ve esâsen bu mânâyâ tevriye vardır (Onay 2000: 69)

*Görenler kolların dâğ-ı siyehle âşık-ı zârın
Perin yakmış muhabbet şem'ine pervânedir derler
Dâniş-i Mevlevî (Onay 2000: 176)*

*Üftâde-i ka'r-ı çâh-ı Bâbil olsam
Minnetkeş-i rîsmân-ı nâdân olmam
Mevlevî Derviş Bülendî*

İp ve urgan demek olan rîsmân ve üftâde delâletiyle, şâirin Bâbil kuyusu ile Bijen'in hapsolunduğu ve Rüstem tarafından ip sarkıtılarak kurtarıldığı kuyuyu bir zannettiğine hükmolunabilir (Onay 2000: 111).

Göz nûru sözü evlâd mânâsına geldiği gibi Ya'kûb'un ağlaya ağlaya kör olduğuna, yani gözünün nûrunu kaybettiğine de işaret vardır.

*Firâk u mihneti aslâ azîz-i Mısr olan bilmez
Anı tenhâ-nişîn-i külbe-i ahzân olandan sor
Şeyh Nazîf-i Mevlevî*

Azîz-i Mısr sözü Hazret-i Yûsuf'a işarettir. İkinci mısradaki Ya'kûb'a telmîh vardır (Onay 2000: 223).

*Erenler dergehinde bir kalender bende-i hâs ol
Tırâş et çâr-darb eyle gönülden fikr-i ağyârı
Mevlevî Hayrî (Onay 2000: 276)*

Gök Kandil: Gözü dumanlı sarhoş [Lehçetü'l-Lûgat].
Gök sözünün mübâlâğa ifade ettiği bir kaç delil daha:

*Gök züğürd olduğum eder iş'âr
Zahm-ı kebûd-ı sîne-i zâr
Sâkıb-ı Mevlevî (Onay 2000: 279)*

Mevlevî Senîh:

*Şeb-i mehtâbda uyku gire mi dâdelere
Seyr-i rûyinle gözüm ey meh-i tâbân uyumaz
(Onay 2000: 291)*

Şeyh Gâlib zamanında Galata Mevlevîhânesi şeyhî olan Hulûsî Dede'nin şu beyti burada hatırlanmaya değer:

*Yek-siriştiz biz havâss-ı hamseden ayrılmazız
Bir kadeh bir bâde bir meyhâne bir ben bir habâb
Mânâ: Şâire göre beş hassa ile beş şey kaynaştıklarından şâmme ile kadehi kok-
lamış, zâika ile şarabı tatmış, bâsıra ile meyhâneyi görmüş, lâmise ile kadehi
tutmuş, sâmia ile kabarcıkların çıtırtısını işitmiştir. Şâir bu yâ! (Onay 2000: 415)*

4. Mevlevîlik ve mevlevîlikle ilgili giyim-kuşam, eşya, âdâb ve erkâna ait kelime ve deyimler

4.1. Mevlevîlik

Ahmet Talât, bütün tarikatlerin silsile bakımından Hz. Ali'ye vardığını, ancak Mevlevîlik ve Nakşibendîlik'in Hz. Ebûbekir'e bağlandığını söyler (Onay 2000: 78, 83).

Nakşibendî ve ona müteferri olan Mevlevî şüabâtı tarîklerinden birine mensup ve müntesip olan ricâle tarîk-i hâcegândan demek âdet olmuştu (Onay 2000: 247).

4.2. Mevlevîlikle ilgili bazı eserler

Ahmet Talât, Sarı Abdullah'ın *Mesnevî Şerhi*'nden çok yararlanmıştı. Bunun dışında Mevlevîlikten söz eden bazı eserlerin de adını anmıştır: “*Sefînetü's-şuarâ*, *Sefîne-i Mevleviyye...* gibi birçok kitap vardır.” (Onay 2000: 142) “*Esrâr Dede'nin Neşîde-i Mevlevîyâne* isimli bir manzûmesi vardır ki, her beyti hece harflerinden biriyle başlar. İlk beyti şudur:

*Elif elifi nemeddir ey reh-vâr
Kuşanan doğru eylesin ikrâr
Tâhir Olgun [Not] (Onay 2000: 349)*

Mevlevîler'de binbir güçlükle illeyi ikm l etmiş, Őeyhlik ic zeti almıŐ olanlara dede derlerdi.⁹ Bu  nv nları alabilmek için mutlaka p r mutfağında hizmet etmek Őarttır. Buna, *p r aŐkına hizmet* derlerdi. Sonraları  cretsiz görülen iŐlere p r aŐkına demek âdet olmuŐtur. Üstad Tâhir Olgun binbir günden ibaret illeyi ikm l etmiş, dede yani Şeyh olmak ic zetini alınca Őu nazmı söylemiştir:

*Yine bir  fetin aŐkıyla gönül ber-zede oldu
N r-ı sevd  ile dil h nesi  teŐ-gede oldu
ille-i aŐkın elinden yine  z de değildir
Gerçi ikm l-i ille ile de Tâhir dede oldu
(Onay 2000: 164).*

4.3. ille

Mevlevîlerin 1001 gün halvete kapanarak ib det ve hizmetle gün doldurmalarına ille derler.¹⁰ Derviş bu müddette  d b öğrenip kendisini Őeyhe tanıtarak derviŐliŐe kab l ettirmeyi ve her Őeyeye eyvallah demeyi öğrenir (Onay 2000: 154, 373).

4.4. Erenler

YetiŐmiŐ, kutb mertebesine varmıŐ olanlar evliyâ zümresine erenler denir. Ric l 'l-gayb mensuplarına da gayb erenleri denir. Diğer tarikat mensuplarında olduğu gibi Mevlevîler de kendi aralarında birbirlerine erenler diye hitap ederlerdi (Onay 2000: 193).¹¹

4.5. Fak r

Tar kat mensupları arasında tev zu ifade eden bir tâbirdir. Dervişler arasında ben demektir. Tar kate ilerlemiŐ olanlar bile ben diyecek yerde fakîr derler.¹²

Őeyhler imz larının üzerine h dim 'l-fukarâ yazarlardı. Bu t bir daha çok

⁹ Dedelik ve onunla ilgili deyimler hakkında bkz. Gölpınarlı 1963: 12; Gölpınarlı 1977:85-86; Top 2001:271.

¹⁰ ille ve onunla ilgili deyimler hakkında bkz. Gölpınarlı 1963: 11; Gölpınarlı 1977:80-82; Top 2001:176-181.

¹¹ Erenler ve onunla ilgili deyimler hakkında bkz. Gölpınarlı 1963: 17; Gölpınarlı 1977:118-119; Top 2001:273; Top 2001:273.

¹² Fak r ve onunla ilgili deyimler hakkında bkz. Gölpınarlı 1963: 17-18; Gölpınarlı 1977:126.

Bektaşî ve Mevlevîler arasında kullanılırdı. Fukarâ-yı Bektaşîye, fukarâ-yı Mevlevîye tâbirleri şâyi idi (Onay 2000: 207).

4.6. El öpmek

Dervişler şeyhlerinin ellerini öperlerken, şeyhleri de -müstahlef iseler- onlarınkini yahut dervişler birbirinin ellerini sıkırlar ve öperlerdi. Buna Türkçe görüş; Arapça musâfaha veya ziyâret denirdi.¹³ *Mesnevî-i Şerîf*in:

Dest-i hem-dîğêr ziyâret mî-konend

Z'ân-miyân hem-bûse gâret mî-konend

“Mânâ: Birbirlerini ziyâret ederler, o arada öpücük yağmalarlar” beytinden alınmış olsa gerek (Onay 2000: 102).

4.7. Eyvallah

Eyvallah kelimesi dervişler arasında yaygın olarak kullanılan bir kelimedir. Tarikat mensupları, bilhassa Bektaşîlerde, Mevlevî dervişleri arasında muvâfakat cevâbı ve hoş görerek yerinde kullanılırdı.¹⁴

Mevlevî âsitânesinde bin bir gün çille çıkarmak için mutfak işlerinde kullanılan bir dervişin, işin ağırlığı -ve dervişin cevri ü cefâya tahammülünün tecrübesi için- hizmetinin artırılması yüzünden şeyhin huzuruna çıkarak:

- Al eyvallahını, ver benim hürriyetimi! dediği meşhurdur. Kazâ ve belâyaya karşı azmetmiş olan halk:

- Yapabilirsem ne âlâ, yapamazsam ona da eyvallah! derler ki kuvvete boyun eğmenin bir ifadesidir.

Bize irs-i peder ne servet ü ne câh kalmıştır

Şu'ûn-ı kudrete karşı bir eyvallâh kalmıştır

Veled Çelebi

Eyvallah sözüne Bektaşî nefeslerinde, erenlerin şiirlerinde çok rastlanır.

¹³ Musâhafaya aynı zamanda *görüştük* derler. bkz. Gölpınarlı 1977:238-239; Top 2001:273.

¹⁴ Eyvallah ve onunla ilgili deyimler hakkında bkz. Gölpınarlı 1963: 17; Gölpınarlı 1977:123; Top 2001:273.

*Kıldırısa zamâne bizleri şeyh ü penâh
Tamdîr-i Hudâ'dır, diyelim: Eyvallâh!
Mervîdir ki kıyâmet oldukça karîb
Halka olacakmış aceze mürşid-i râh
Veled Çelebi*

Eyvallah, şu mânâlara da gelir: Evet, öyle olsun, aşk olsun.
*Feleğın meşrebini, mezhebini anlayarak
Meyl-i ikbâl edenin hâhişine: Eyvallâh
Neş'et*

Kemâl Üçok diyor ki: "Bir Mevlevî dervişi iki kelime ile ömrünü geçirebilir. Biri *eyvallah* yani evet; biri de *Hak getire* veya *Hak vere* yani hayır."

Muhterem fâzıl Veled Çelebi'nin bu bahsin en zengin ve rengin numûnesi olan şu şiirini okuyalım:

*Bana bigâne-i dünyâ dediler eyvallâh
Mest-i peymâne-i hulyâ dediler eyvallâh
Hep çalıştıklarımı kıldı zamân bî-ma'nâ
Nâmına şimdi heyûlâ dediler eyvallâh
Yıkarsız, yapmayız ammâ yerine diğerini
Buna mefkûre-i kübrâ dediler eyvallâh
Şeyhimin künbedi göçtü başına aşk olsun
Buna da neş'e-i uhrâ dediler eyvallâh
Hâce attı sariği, giydi silindir şapka
Böyledir hükm-i fetâvâ dediler eyvallâh
Türklüğe, Türkçe'ye bigâne nice asriler
Türkçü'yüz, biz de pek a'lâ dediler eyvallâh
Ey Veled gördü beni mest-i şetâret yârân
Bu da bir başka temâşâ dediler eyvallâh
Veled Çelebi (Onay 2000: 203-204)*

4.8. Safâ nazar

Mevlevî dervişleri arasında "hoş gör" yerinde kullanılan dervişçe bir tâbirdir. *Safâ nazar âşık* diye sülûs yazı ile yazıp tekyelerde hücrelere asarlarmış. [Kemâl Üçok]

Muhterem fâzıl Tâhir Olgun bir suâlîme şu cevabı vermişlerdir: “Safâ, nazar kelimeleri dervişlerce seyr ü sülûkun iki rûknüne işarettir ki, mürşidin nazar-ı feyzine mazhar olabilmek için mürîdde safâ-yı kalb bulunması lazımdır, demektir. Vaktiyle Mevlevîhânelerde bir âşık ilavesiyle *safâ nazar âşık* ihtarını hâvi levhalar vardı. Sonra bu cümlelerin anlatmak istediği mânâ unutulmuş makâm-ı teskin ve tahayyürde aldırma yahut canın isterse denilecek yerde kullanılmaya başlamıştı. Çileye giren hizmete katlanmalı, her söze aldurmamalı, tahammül edemeyen çekilip gitmelidir. *Safâ nazar âşık* derlerdi.”¹⁵

Der-pîş edip safâ nazarı mest-i hayrân ol
Gerçek mürîd-i şîve-i pîr-i mugân isen
Şeyh Gâlib

Etsem dedim cemâline ey bî-vefâ nazar
Döndü o Mevlevî dedi âşık safâ nazar
Sâbit

Etsem dedim cemâline ey pür-cefâ nazar
Yâr açtı sînesin dedi âşık safâ nazar
Şeyh Gâlib (Onay 2000: 389)

4.9. On sekiz sayısı¹⁶

Mesnevî mukaddimesinin 18, nezr-i Mevlânâ'nın 18 olması dolayısıyla 18 adedi de Mevlevîlerce mukaddestir. Bu da 9x2:18'den başka bir şey değildir (Onay 2000: 397).

4.10. Çerağ

Çerâğcı denilen bir dervişin tuttuğu mumdan bütün mumları yakmak Bektaşî ve Mevlevîlerce âdetti. Buna *çerâğ uyarmak* derlerdi¹⁷ (Onay 2000: 155).

Çerâğını yakmak: Bir zâtın türbedârlığı hizmetinde bulunmak ve geceleri

¹⁵ Safâ nazar sözüyle ilgili olarak bkz. Gölpınarlı 1963: 39; Gölpınarlı 1977:282-283; Top 2001:279-280.

¹⁶ On sekiz sayısının Mevlevîlik'teki yeri ve önemi hakkında geniş bilgi için bkz. Top 2001:40-41.

¹⁷ Çerağ ve onunla ilgili deyimler hakkında bkz. Gölpınarlı 1963: 11; Gölpınarlı 1977:78-79.

680 kandilini yakmak demektir. Mevlevîhânelerdeki çerâğlar, mutfaktaki ocak, yahut mangaldan; sâir tekyelerdeki kandiller kahve ocağının yahut kahve mangalının ateşinden üflenerek tutuşturulan bir mumla uyandırılırdı (Onay 2000: 155).

“Muhterem Veled Çelebi bu münasebetle şu mütâlaayı yazmışlardır:

Dergâhlarda şeyhin yanında yanan çırâğın altına tersine kapanmış lengeri bir şey konurdu. Ve üç çırâğın geniş eteği olurdu. Muhibbân şeyhi ziyârete geldiklerinde o resmî çırâğın eteğine para koyarlardı. Fakat Mevlevîlikte bu yoktu. Resmî, mukaddes çerağ mutfak-ı şerifte kazancı dedenin oturduğu mihrâbın önünde bulunurdu. Bilmem kazancı dede böyle niyâz alır mıydı? Fakat mutfak-ı şerife ehl-i zâhir girmezdi.” (Onay 2000: 193).

4.11. Âyîn-i cem

Veled Çelebi'nin bildirdiğine göre, Mevlevîlik'te âyîn-i cem çok eskidir. Ziyâfetli dervîşân eğlencesi demektir. Bazen muhibbân tertip ederler. Fakat dem yok; ancak âyîn-i şerîf ile devr vardır.¹⁸ Sâkıb Dede ve Esrâr Dede gibi Mevlevî büyüklerinin âyîn-i cem yerinde aynü'l-cem' ve ayn-ı cem' demeleri, “yek-dil olarak toplanış” mânâsını ifâde etmektedir (Onay 2000: 103).

4.12. Na't okumak

Mevlevî dergâhlarında âyine başlamazdan evvel şeyh olan zat arkası mihrâba gelmek üzere mihrâbın sol tarafı önüne, dervîşleri de âdâbla karşısına diz çöküp oturlardı. Bu sırada sesi güzel na't-hân dervîş, müezzin mahfilinde ayak üzerinde Hazret-i Peygamber'in vafında yazılmış Farsça bir na't okurdu¹⁹ (Onay 2000: 348).

4.13. Semâ²⁰

Muhterem fâzil Veled Çelebi Cep Defteri adlı hususi mecmûalarına semâ hakkında şu mâlumatı yazmışlardır: “Fi'l-asl çalgı dinlemek mânâsınadır. Bir yerde toplanıp çalıp çağırıldığı esnâda dinleyenden hacı, hoca, genç, ihtiyâr, bilhassa dervîş, ehl-i dil kimseler kalkıp kollar açık, baş sağ omuza yatık ve gözler süzük olduğu; sol

¹⁸ Âyîn-i cem hakkında geniş bilgi için bkz. Gölpinarlı 1963:111; Top 2001:279-280.

¹⁹ Na't ve na'thân hakkında bkz. Gölpinarlı 1963: 28-34; Gölpinarlı 1977:247; Top 2001:277.

²⁰ Semâ ve onunla ilgili deyimler hakkında bkz. Gölpinarlı 1963: 40; Gölpinarlı 1977:290; Top 2001:77-126.

ayak yere süründüğü, sağ ayak içeriye çarpık ve kalkık bulunduğu halde -bazen ellerini sallayarak- dönerler ve sonunda sağ ayağı güm! diye yere korlardı. Bu Türklerin eski oyunudur. Selçukîler devrinde bütün Konya, Sivas, Kayseri ve İç Anadolu halkı bu yolda davetler yaparlar, isteyenler semâ' ederlerdi. Semâ' hâlâ Türkistân'da da vardır. Diğer bir yerde de "semâ' çalgı dinleme mânâsına iken mücerred dönme mânâsına olmuş." buyuruyorlar ve şu beyti naklediyorlar:

Yürür cân sürür mânend-i seyl-âb

Semâ' eyler durur mânend-i girdâb

Yahyâ (Yûsuf u Züleyhâ)

Mânâ: Sel gibi coşup akar, bu akışta sanki cânını sürükler. Girdâb gibi bulunduğu yerde döner durur.

Ahmed Paşa servin semâ' ettiğini söylüyor ki, olduğu yerde dönmeğe işârettir:

Ağdı başına hevâsı zülfünün

Ol hevâdan serv urur her dem semâ'

Mânâ: Servin başına saçının kokulu yeli ağdığı için o aşk ile servi her dem semâ' etmektedir. Birinci "hevâ" yel, teneffüs ettiğimiz nesim; ikincisi aşk, temâyül mânâsına olan hevâ'dır. Cinâs vardır. Ahmed Paşa'nın şu beytindeki:

Kâmetin vasfın sabâ gër etse serv eyler semâ'

Raks urur lâ-büd Hudâvendigâr anılsa Mevlevî

Hudavendigârdan maksad Mollâ Hünkâr da denilen Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî hazretleridir. Sâbit çirkik hakkındaki lügazında şunları söylüyor ki, tam bir semâ' tasvîridir:

Nedir ol iki semâ'-zen ki felek-vâr döner

Birinin nâlesi yok biri edip zâr döner

Eyleyip arada bir târ-ı taalluk peydâ

Karşı karşı iki torlak gibi her bâr döner

Semt-i âbdâla dönüp biri fenâyî soyunur

Bağlayıp bend-i miyân bedenine zünnâr döner

*Şişe takmış çevirir durma acûz-ı devrân
Târ-ı mihnet kebâb olmuş o nâçâr döner*

Sâmî, sevgilisinin semâ'ından gönlünün ıztrâb duyduğunu söylüyor:

*Dolaştı pâyına çün tavk-ı kumrı rişte-i enzâr
O serv-i kadd semâ' ettikçe dil pür-ıztrâb oldu*

Mânâ: O selvi boylu güzel semâ' ederken nazarlarımın şuâi birer iplik oldu. Ve kumrunun boynundaki halka gibi ayaklarına dolaştı. Bu halde o semâ' ettikçe gönlüm ıztrâb ile doldu.

Şâirin semâ' eden güzelin ayaklarından gözlerini ayırmadığı anlaşılıyor.

Mevlevî semâ'ı ile raks mahiyetinde olsa semâ' birbirinden farklıdır. Birincisinde huşû ve edeb, ikincisinde şevk ve tarab gâlibdir. Bâkî bunu şu beytiyle pek güzel ayırmıştır:

*Güzeller şevkına meclisde sûfi çalgısız oynar
Velî her bilmeyen öyle anı sanır semâ' eyler*

Mânâ: Sofu meclisteki güzelleri görünce şevke gelip çalgı çalmadığı halde oynar. Lakin bunu bilmeyenler onun Mevlevî semâ'ı ettiğini sanırlar.

Aynî de semâ'ı şöyle müdafaa ediyor:

*Demem keyfiyyetin bilmez, semâ'a tan eder sofî
O güm-kerde-i rehi pîrim edip irşâd neylersin*

Mânâ: Sofu şarabın keyif verici (ve semâm heyecan ve zevk eseri) olduğunu bilmez de Mevlevî semâ'ını yerer. Pîrim, o yolunu şaşırması irşâd edip de ne yapacaksın?

Necâtî de hânendeye şarkı okutup oynatmak istiyor:

*Ey Necâtî yaraşır mutribi şeh meclisinin
Raks edip okuya bu şi'r-i teri döne döne
(Onay 2000: 398-399).*

4.14. Semâ'-ı râh

“Mevlevî semâ'ı yani âyîn-i Mevlevî dört selâmdır. Üç selâmda semâzenler döne döne yürürler, dördüncüde oldukları noktada durup dönerler. Bu semâ'larda sol ayak gerilerek dikilir. Katiyyen yerden kalkmaz. Bundan başka yerde semâhâne haricinde semâ' yapılıır. Tabii zemin mâlum şekilde bir semâa müsâid olmadığı için sol ayağın yerden kaldırılmasına müsâde olunur ki bu sûretle semâa *çekiç çarhı* denir. Semâ'-ı râh da budur.” [Kemâl Üçok]

Bu semâ' ile Mevlevî ricâlerinden bir zâtın Hicâz'a gittiği menâkıb kitaplarında yazılıdır. Mevlevî şeyhlerinden Sâkıb Dede'nin *Sefîne* adlı eserinde verilen mâlumata göre şâir Neşâtî Edirne Mevlevîhânesi şeyhi tayin edilince dervişler kendini evinden alarak yollarda semâ'-ı râhlar yapmak sûretiyle dergâha götürmüşlerdir. Kezâlik bu semâ' ile Konya Mevlevîlerinin Merâm bağlarına gittikleri mervîdir.

“Semâ' edene semâzen, mukabele esnasında semâ'zenler arasında dolaşıp birbirine çarpmamalarını idare ve tayin edene semâzen başı denilir.”

*Mevcedâr oldukça her tennûre âh-ı aşk ile
Her semâ'-zen per-güşâ vü lâ-mekân-peymâ olur*

*Âlem-i bâlâya çıkmaktır semâ' etmek demem
Kendisi ehl-i semâ'ın âlem-i bâlâ olur
Tâhirü'l-Mevlevî*

Esrâr Dede'nin şu çok güzel beyti bu semâ'a işâret etmektedir:

*Gören sanır ki safâdan semâ'-ı râh ederim
Döner döner bakarım kûy-ı yâre âh ederim*

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin şu beyti de bir semâ'-ı râhı gösteriyor:

*Ka'betü'l-uşşâk kûyuna erişdirse Hudâ
Döne döne eylesem ol şâha arz-ı iştiyâk*

Mevlevîlerce semâ edilen yere meydan, semâ' edilirken üzerinde dönülen sol ayağa direk, sağ ayağa çarh ve sol ayak sağ üzerine dolaşırsa çarha tekme atmak denildiği mesmûdur.

Yeni semâ' öğrenmeğe başlayan derviş, meydana çakılan bir çivi (kutup) sol ayağının baş ve ikinci parmağı arasına alarak döner.²¹

*Dönüp mîh-ı semâ'ı kutb ederler halka-i zikre
Nevâ-yı nây ile dem-sâz ederler lâ vü illâyı
Pertev Paşa (Onay 2000: 398-399)*

*Semâ ettikçe şem'-i şevk-ı Mevlânâ ile Sâbit
Dönüp cism-i nizârım şekl-i fânûs-ı hayâl olsun
Sâbit (Onay 2000: 208)*

4.15. Dest-efşân

“Muhterem fâzıl Veled Çelebi'nin tarifine göre: “Eskiden semâ ederken ara sıra neşelenerek ellerini -kolları değil- sallarlardı. Buna dest-efşân denirdi.”

*Çû der-dest-est rûdî hoş be-gû mutrib sürûdî hoş
Ki dest-efşân gazel-hânîm u pâ-kûbân ser-endâzîm
Hâfiz*

Mânâ: Mademki senin elinde hoş saz var; ey mutrib hoş terennüm et ki biz de el çırparak (tempo tutarak) gazel okuyalım ve ayak vurarak başlarımızı sallayalım.

Bâkî, çenar ve servinin hârice uzanmış yapraklarını ele benzeterek diyor ki:

*Âşıkın raksta hêm-pâlarıdır dest-efşân
Bâkiyâ anın için serv ü çenârı severin*

Burada el sallamak mânâsınadır. Çünkü yapraklar sallanır.

Sûdî'nin ve Tâhir Olgun'un târifine göre saz dinlerken el çırpmağa, Burhân-ı Kâtî' ile Çelebi'ye göre raksederken el sallamağa dest-efşân denilir. Şiirlerimizde iki mânâyâ da kullanılmıştır.

²¹ Sabrî-i Şâkir'in şu beyti atlara bir nokta etrafında dönmeyi ta'lim için yere çivi çaktıklarını ve atların bir çivi üzerinde hünerler yaptıklarını anlatıyor:

*Şimdi ser-arsa-i endîşede yek mîh üzre Gerçi raks eyleyen ol rahş-ı hünerkârimdir
Mânâ: Şimdi tefekkür meydanının ortasında bir mih üzerinde oynayan o hünerli atımdır (ATO).*

Esrâr Dede'nin şu beyti el sallayarak meyhâne köşesine sapan bir sarhoş tasvîr ediyor:

Âh u vâveylâ kopar dilden çün ol ser-mest-i nâz

Dest-efşân kûçe-i hammârdan zâhir olur

Mânâ: Vaktâ ki o naz sarhoşu el sallayarak meyhâne köşesinden görünür; hemen gönülden eyvah yine sarhoş olmuş diye âh u feryâd kopar. Çünkü el sallayarak ve sallanarak yürümesi raksı andırır.

4.16. Pây-kûpân

Sûdî'ye göre yere ayak vurarak oynamaktır. Veled Çelebi şu sûretle izah buyuyorlar: "Sağ ayağa çarh derlerdi. Sol ayağa direk derlerdi. Olduğu yerde bükülürdü, dönerdi. Dönerken sağ ayağı, içine kıvrık bir hâle koyarlardı. Aşk ve cezbe ilcâsıyla ayağı hızlıca yere küp diye koymaya pâ-y-kûpân derlerdi, ki neş'e zuhûrunda araya yapılırdı." [Cep Defteri]

Bu eserin bu kısmına ilâve ettikleri mütâlaada "Dest-efşân, pâ-y-kûpân Mevlevîler semâdır" dedikten sonra semâ'i tarif buyurmuşlardır. (bkz. Semâ')

Nâbî'nin şu beytinde ayak vuran, el çırpan mânâsınadır:

Olur arûs-ı sühan pâ-y-kûpân u dest-efşân

Zebân-ı hâme-i Nâbî terennüm ettikçe

Nefî'nin şu beyti tam bir Mevlevî semâi gösteriyor:

İhtiyâr elde değil olsam eğer dest-efşân

Bu neşât ile semâ' etmemeğe var mı mecâl?

Üstâd Tâhir Olgun: "Bir de pâ-y-kûp vardır ki -Gelibolu Mevlevîhânesi şeyhi Ağâzâde Mehmed Dede'nin:

Zîr-i pâ-y-ı Mevlevîde her sadâ-yı pâ-y-kûp

Münkir-i vecd ü semâa dokunur mânend-i tûp

beytinde olduğu gibi -ayak sesi ve gıcirtısı- meâlinde kullanılırdı" mütâlaasını da mektuplarına ilâve buyurmuşlardır. [Mektup, 18 Mayıs 1942] (Onay 2000: 166-167)

4.17. Tennûre²²

“Bir de tennûre vardır ki, Mevlevî dervişlerinin âyin icrâ ederken giyindikleri bel tarafı kırmalı geniş eteklik demektir. Yoksul ve kalenderlerin bellerine peştemâl gibi bağladıkları pöstekiye de derler. Evliyâ Çelebi’den nakledilen fıkradaki telâtin tennûre tabirinden bunun deriden önlük olduğu anlaşılıyor.” (Onay 2000: 60)

“Eskiden köçekler al renkli geniş eteklik giyerlerdi. Belîğ’in:

*Giyip bir al eteklik hâleden meydâna arz etmiş
Semâda Mevlevî âyînini tasvîr eder mehtâb*

beytindeki eteklikten murâd, Mevlevî dervişlerinin semâ ederken giydikleri tennûredir.” (Onay 2000:)

4.18. Sikke²³

Sikke kisvet, libas mânâlarına da geldiği için eskiden Mevlevî külâhlarına da sikke denirdi. Müzellef (tüyü henüz çıkan) çehre mânâsına da gelir (Onay 2000: 402).

Pertev Paşa, Mevlevî tarîkatına intisâb etmiş, tekbirlenmiş, Mevlevî külâhı da giymiştir. Tarf-ı külâh sözü, kafesi sarıklı sikke giydiğine hükm ettirebilir. Bir beyitte sikke giydiğini söylüyor:

*Sikke giydim hâke yüz sürdüm huzûr-ı pîrde
Pertev eylerse bu devlet ser-fîrâz eyler beni
(Onay 2000: 394)*

4.19. Sikke tekbirlemek²⁴

Mevlevîlikte yeni derviş olanlara Mevlevî sikkesi giymeğe mezuniyet verilirken şeyh olan zât bir sikkeye tekbîr okuyarak sâlikin başına giydirirdi ki buna *tekbirlemek* derlerdi.

²² Tennûre hakkında bkz. Gölpınarlı 1963: 43-44; Gölpınarlı 1977:131-132; Top 2001:153-154.

²³ Sikke hakkında bkz. Gölpınarlı 1963: 41-42; Gölpınarlı 1977:295-296; Top 2001:151-152.

²⁴ Sikke tekbirlemek hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Top 2001:74-77.

Külâhı yâynı tekbîrletmiş tâze sâliktir
Nesîc-i subh-ı sâdıktan giyer bir cübbe-i beyzâ
Sâbit

Manastırlı Mevlevî Hâfız Dede'nin vefâtı münasebetiyle yazdığı tarihte Esrâr Dede şu beyti söylüyor:

Hazret-i Gâlib Efendi merd-i râh
Ana âhir etti tekbîr-i külâh
Esrâr Dede

Seyyid Vehbî'nin şu beyti Mevlevîlerin bayram sabahında tekbîrle sikke giydiklerini bildiriyor:

Sabâh-ı ıyde gûyâ külâh-i şemsidir hurşîd
Giyerler hânkâh-ı dehrde tekbîr ile anı
Seyyid Vehbî

Şemsîden murâd, Tebrizli olup Mevlânâ'nın mürşidi olan zâttır. Diğer misâl:
Bî ezân-ı subh tâc-ı âfitâb olmaz bedîd
Mevlevî eyler külâhın zîb-i ser tekbîr ile
Nâbî

Değil devrinde hâle, halka-i tevhîde girmiştir
Külâh-ı lem'asın giymiş sere tekbîr eder mehtâb
Kâmî (Onay 2000: 438)

4.20. Nemed, Elifî nemed

Nemed aba, kebe ve derviş hırkası demektir. Elifî nemed ise, elif gibi uzun keçedir. Bir buçuk iki arşın kadar uzun ve dört parmak eninde bir keçe üzerine kumaş kaplanır, bir ucuna uzunca bir şerit dikilip kemer gibi bele bağlanırdı. Dervişlerin avâmı buna elif lâme veya elif lâmid derlerdi.²⁵ Esrâr Dede'nin Neşîde-i Mevlevîyâne isim-

²⁵ Elifî nemed hakkında bkz. Gölpinarlı 1963: 16-17; Gölpinarlı 1977:114-115; Top 2001:154.

li bir manzûmesi vardır ki, her beyti hece harflerinden biriyle başlar. İlk beyti şudur:

Elif elifi nemeddir ey reh-vâr
Kuşanan doğru eylesin ikrâr
 Tâhir Olgun [Not] (Onay 2000: 349)

4.21. Kafes

“Bir kavuk adıdır. Ensiz ve uzun tülbendden -Mevlevî şeyhlerinin sardığı sarık şeklinde- kavuk üzerine sarılan sarığa kafes de derlerdi:

Misâl-i murg-ı dâm-üftâde başım uğradı derde
Kafes oldu ser-i âzâdeme gûyâ horâsânî
 Sünbülzâde Vehbî

Mânâ: Tuzağa tutulmuş kuş gibi başım derde uğradı. Sanki derdsiz başıma horâsânî sarık bir kafes oldu. Şâir, başına bir adı da kafes olan horâsânî sardığını, fakat bu sarık yüzünden tuzağa tutulup da kafese konulan bir kuş gibi başına derd açtığını anlatıyor (Onay 2000: 247).

4.22. Esmâ çekmek

Esmâü'l-hüsânadan bazı isimleri belli sayıda düzenli zikretmek bütün tarikatlerde olduğu gibi Mevlevilikte de vardı.²⁶ “Mevlevî büyüklerinden Arzî Dede:

Sayd olmamağa çâre mi var tâze güzeller
Tesbîh gibi dânesi çok dâm elimizde

diyor ve dâneden zer ü sîmi kastediyor.

Mevlevî Senîh'in şu beyti de bu bahiste hatırlanmaya lâyıktır:

Bir gün cezâsını göreceksin cevâların
Kalmaz esersiz âh edip Allah çektiğim
 (Onay 2000: 196).

²⁶ Esmâ çekmek hakkında bkz. Gölpınarlı 1977:120-121; Top 2001:172.

4.23. Ölen mevlevîler hakkında: Hâcesi hoşnûd, menzili mübârek ola

“Kümmelîne ağlanılmaz, hayr ile yâd etmeli

Münzevî olsun mübârek hâcesi hoşnûd ola

Kemâl Üçok

“Mevlevî tarikatında bir ölü gömüldüğü zaman telkîn verilmez. Aynen: “Derviş filânın hâcesi hoşnûd, menzili mübârek ola” diye duâ edilip gülbang çekilerek rücû olunur.” [Kemâl Üçok] (Onay 2000: 247)

4.24. Ney

16. yüzyıl şairlerinden Zâtî, bir beytinde neyi bir Mevlevî dervişi olarak tasavvur etmiştir:

Nefes oğlanlarıdır zevk ü şâdî

O bir Mevlevîdir nây adı

Zâtî

Mânâ: Nay iyi bir Mevlevî derviştir. Zevk ve şâdî onun nefesinden husûle gelmiş çocuklardır (Onay 2000: 349).

5. Sonuç

Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* isimli ansiklopedik eserini hazırlayabilmek için, önce divanları taramış, beyitlerde açıklanmasını gerekli gördüğü kelime, kavram, tabir ve deyimleri alfabetik sıraya koyarak açıklamıştır. Yukarıda uzun uzun alıntıladığımız örneklerden de anlaşılacağı üzere, taranan beyitlerde Mevlevîlik kültürüne ait çok miktarda kelime, tabir, kavram ve deyim ortaya çıkmıştır. Bu durum, Mevlevîlik'in Türk kültür ve edebiyatında ne kadar yaygın ve uzun süreli etkisi olduğunu gösterdiği gibi, Ahmet Talât'ın eserine de Mevlevîlik konusunda önemli bir başvuru kitabı özelliği kazandırmıştır.

- Akar, Metin (1999): *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara: TDK. Yayını.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1963): *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul: İnkılâp ve Aka yayını.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1977): *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka yayını.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1970): *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: MEB. Yayını.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1955): *Son Hattatlar*, İstanbul.
- İzbudak, Veled Çelebi (1934): "Kıymetli Bir Âlim ve Eserleri", *Vakit* (15 Mart 1934) ve buradan naklen: *Duygu*, 177 (14 Nisan 1934), s.2-3.
- Kurnaz, Cemal (1999): *Ahmet Talât Onay, Hayatı-Eserleri*, Ankara: MEB. Yayını.
- Olgun, Tahir (1948): "Hattat ve Şair Suudü'l-Mevlevî", *İslâm Yolu*, 3 (28 Ekim 1948), s.3-4.
- Olgun, Tahir (1991): *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri*, 2. bsk. Haz. Atilla Şentürk, İstanbul, s.191-193, 351-352 vd.
- Olgun, Tahir (1995): *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayını.
- Onay, Ahmet Talât (1996a): *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayını.
- Onay, Ahmet Talât (2000): *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, 4. bsk. Ankara: Akçağ Yayını.
- Onay, Ahmet Talât (1996b): *Türk Şiirlerinin Vezni*, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayını.
- Şentürk, Atilla (1991): *Tahirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Nehir Yayınları.
- Top, H. Hüseyin (2001): *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.